

INGLIZ TILIDA SO'Z URG'USINING AHAMIYATI

Xusainova Maftuna O'tkirbek qizi

Xorijiy filologiya fakulteti

xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7528825>

ARTICLE INFO

Received: 02nd January 2023

Accepted: 11th January 2023

Online: 12th January 2023

KEY WORDS

Ingliz, urg'u, leksik, fonetik, etimologiya, speaking, so'z va h.k.z.

ABSTRACT

Ingliz tilida so'z urg'usining o'rnini aniqlash mushkul jarayondir. Shunga qaramay mahalliy ingliz tilida gaplashuvchilar ko'p hollarda notanish so'zlarga duch kelishganda ham urg'udan to'g'ri foydalanadilar. Urg'uning o'rnini belgilashga doir ba'zi qoidalar mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi istisnolarga egadir. So'zlardagi urg'uning o'zgaruvchanligi ingliz tilida turli tendensiyalarga sabab bo'ldi.

So'z urg'usi o'rniga ko'ra dunyo tillari ikki guruhga bo'linadi: erkin va turg'un (bog'langan) urg'uli tillar. Turg'un urg'uli tillarda ba'zi istisnolarni xisobga olmagan holda leksik urg'u so'zlarning muayyan bir bo'g'iniga tushadi. O'zbek tili so'zning oxirgi bog'ini urg'u oladi. Gimsonning fikricha „Ingliz tilida so'z urg'usi har qanday so'zda asosiy urg'uni har doim alohida bir bo'g'inga tushishini hisobga oladigan bo'lsak bog'langan, lekin ba'zi tillardagi kabi so'zni tashkil etuvchi qismlari bo'lmish bo'g'inlar zanjirining ma'lum holatiga aynan bog'liq emasligini e'tiborga oladigan bo'lsak erkin urg'u hisoblanadi"72. Shuning uchun ham agar biz bo'g'inlari urg'u qabul qilishi mumkin bo'lgan barcha so'zlarni inobatga olsak ingliz tilida so'z urg'usi erkin deb hisoblaymiz. Masalan water, common (urg'u birinchi bo'g'inda), become, misspell (urg'u ikkinchi bo'g'inda), afternoon(urg'u uchinchi bo'g'inda, birinchi bo'g'in ikkinchi darajali va ikkinchi bo'g'in uchinchi darajali urg'uni qabul qilgan), representation (to'rtinchi bo'g'inga urg'u tushadi) va hokazo. Ingliz tilini o'rganayotgan talaba va o'quvchilarni qiynayotgan savol bu qanday qilib so'zlardagi urg'uli bo'g'inni ajrata olish mumkin? Buning asosiy sababi ingliz tili umumiy lug'aviy urg'u normalariga tayanuvchi o'zbek(urg'u so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi), tilidan tubdan farq qiladi. Ba'zi mualliflarning fikricha ingliz tili so'z urg'usi taxmin qilish shunchalik murakkabki, urg'uning o'rnini aniqlash uchun har bir so'zni alohida o'rganib chiqish lozimdir. Albatta, ingliz tilida so'z urg'usining o'rnini aniqlash mushkul jarayondir. Shunga qaramay mahalliy ingliz tilida gaplashuvchilar ko'p hollarda notanish so'zlarga duch kelishganda ham urg'udan to'g'ri foydalanadilar. Urg'uning o'rnini belgilashga doir ba'zi qoidalar mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi istisnolarga egadir. So'zlardagi urg'uning o'zgaruvchanligi ingliz tilida turli tendensiyalarga sabab bo'ldi. Ulardan biri bu ritmik tendensiyadir. Ritm omili muayyan bo'g'in yoki bo'g'inlarni urg'uli va urg'usiz bo'g'inning ketma-ket sodir bo'lishi ritmik odatlar va tendensiyalar asosida urg'u unsurlarining yaqinlik asosida bir vaqtda urg'uli va urg'usiz bo'g'inni ajratib olish jarayonida kuzatiladi. So'z urg'usi ingliz tilida so'zning aynan bir

boshlang'ich, o'rta, yakuniy bo'g'iniga tushishi mumkin. Ko'p holatlarda bosh urg'u olgan bo'g'indan oldingi bo'g'in urg'u olmagan yoki kuchsiz urg'uga ega bo'ladi, qolgan bo'g'in esa ikkinchi darajali urg'uga ega bo'ladi:supernatural/,su:pə'nætʃrəl/, hypercritical/,haɪpə'krɪtɪkəl/. Shuning uchun urg'uli va urg'usiz bo'g'inlar ketma-ketligi ritmik usulda aniqlanadi. Ritmik tendensiyaning ikki turi mavjuddir: diaxronik(bosh urg'u uch yoki to'rt bo'g'inli so'zlarning oxiridan uchinchi bo'g'inida bo'ladi'family, ar'ticulate) va sinxronik (ko'p bo'g'inli so'zlarning bosh urg'uda oldingi ikkinchi bo'g'in ikkinchi darajali urg'u oladi.)Ingliz tilidagi so'zlarning aksentual strukturasi zamonaviy ingliz tili so'z boyligi turli til qatlamlari asosida vujudga kelganligi sababli beqaror bo'lishi mumkin. Resessiv tendensiya bo'yicha german tillarining birinchi yoki ikkinchi bo'g'ini urg'ulantiiriladi.Ba'zi so'zlar ingliz tiliga lotin tilidan o'z urg'u pozitsiyasini saqlagan holda o'tgan: perceive /pə'si:v/, percept /'pɜ:sept/, perception /pə'seɪʃən/, transcribe /træn'skraɪb/, transcript /'trænskript/, transcription /træn'skriɪpʃən/ va hokazo.O'zining ifoda ma'nosini yuqotgan prefiksli so'zlardagi resessiv urg'uning ikkita ikkinchi darajali turi mavjuddir. (1) cheklangan va (2) cheklanmagan (urg'u olmagan prefiks bo'yicha).Cheklanmagan resessiv urg'u mahalliy ingliz tilidagi ko'pgina so'zlarning boshlang'ich bo'g'iniga tushadi: sunday /'sʌndɪ/, hopeful /'həʊpʃl/, freedom /'fri:dəm/, brightness /'braɪtnɪs/. Cheklangan urg'u zamonaviy ingliz tilida ifoda ma'nosini yuqotgan prefiksli mahalliy so'zlarning asos qismiga tushadi: forgive /fə'gɪv/, asleep /ə'sli:p/, withdraw /wɪð'drɔ:/, again /ə'geɪn/ va hokazo. Oxirgi bo'g'ini urg'u oladigan ba'zi so'zlar mavjud, ammo bu ba'zi prefiksli fe'llar uchun chegaralangan. Ba'zi lotin va fransuz prefiksli fe'llari esa oxirgi bo'g'inda urg'u olish xususiyatini saqlab qolgan. Bunday xorij so'zlarining mahalliy nutq normalariga moslashuvi aksentual assimilyatsiya deb nomlanadi.

Tillar orasidagi o'zaro aloqa nuqtai nazaridan bunday fonetik birlashuv tillar o'rtasidagi aksentual aralashish deb nomlanadi. Ingliz tiliga fransuz tilidan olingan aksariyat olinma so'zlar aksentual aralashish natijasida resessiv urg'uga egadir.German tilidan va fransuz tilidan o'zlashgan so'zlarni taqqoslaydigan bo'lsak, fransuz tilidan o'zlashgan so'zlarda aksariyat holatlarda birinchi bo'g'in urg'u olmaydi.Yuqoridagilardan tashqari retentiv tendensiya ham mavjud bo'lib so'z hosil qilishdagi urg'uning o'zgarimas o'rnini harakterlaydi. Retentiv tendensiya odatda bir xil asosdan hosil qilinadigan, urg'u doim muayyan bo'g'inga tushadigan va o'zgarimaydigan holatlarda kuzatiladi: 'hope-'hoping-'hopefully, 'life-'lively-'liveliness-'livelihood. Ingliz tilidagi ko'p sonli ikki va ko'p bo'g'inli so'zlarda bosh va ikkinchi darajali urg'u o'zak so'zga tushadi:de`clare-declaration, `examine-exami`nation, `prepare-pre`parathion, refuge /'refju:dʒ/-refuges /'refju:dʒiz/- refugee /,refju'dʒi:/.D.Jones yasama so'zlardagi urg'uni aniq tariflaydi. Agar o'zak so'z bir bo'g'inli bo'lsa, u holda u kuchli urg'uga ega bo'lib qolgan affikslar esa urg'u olmasligi mumkin: cognitive ['kɒgnɪtɪv] - cognitivist ['kɒgnətɪvɪst].

So'z aksentuatsiyasidagi o'zgarishlar turli tendensiyalarga sabab bo'lgan bo'lib, ular hamon davom etmoqda. A.C.Gimsonning ta'kidlashicha „ eng yaqqol o'zgarish maydoni bu so'z aksentuatsiyasidir”.Peter Rovchning fikricha,ingliz tilidagi leksikurg'usini o'rnini aniqlashda til o'rganuvchilar birinchi navbatda so'z haqidagi quyidagi ma'lumotlarga ega bo'lishi lozim:

1. So'zning morfologik jihatdan tuzulishi uning oddiy yoki murakkabligi ya'ni affikslar soni yoki so'zning qo'shma yoki tub so'z ekanligi.

2. So'zning qaysi so'z turkumiga mansubligi (ot, sifat, son, fe'l, ravish).
3. So'zdagi bo'g'inlar soni (bir yoki undan ortiqligi).
4. Bo'g'inlarning fonologik strukturasi (monoftong yoki diftong ekanligi).

Yuqoridagilarni inkor etmagan holda, ba'zi olimlar so'zlarning tarixini, ya'ni etimologiyasini ham bilish urg'uni o'rnini aniqlashda muhim deb hisoblaydilar.

Ta'kidlab o'tilganidek atash ma'nosiga ega bo'lgan bir bo'g'inli so'zlarning barchasi leksik urg'uga ega. Albatta bir bo'g'inli so'zlarda urg'usini aniqlash qiyinchilik tug'dirmaydi, bo'g'inlar soni ko'payib borgan sari urg'uning o'rnini aniqlash murakkablashib boradi.

So'z urg'usining bunday funksiyasi fonologik birlik sifatida so'z aksentemasi to'g'ri semantik aniqlov sari olib boruvchi vazifasi bo'lib, u tanituvchi deb ataladi. So'zning nato'g'ri aksentuatsiyasi uning semantik funksiyasini buzadi. So'z urg'usining tanituvchi funksiyasi ham nazariy, ham amaliy jihatdan muhimdir. So'z urg'usining barcha funksiyalari bir-biri bilan yaqin aloqadorlikda bo'lib, nato'g'ri urg'ulantirish(so'z urg'usi o'rni yoki darajasini xato tadbqiq qilish) funksiyalarni buzadi va natijada tushunarsiz nutq va aloqa hosil bo'ladi. Bunday hodisa asosan tillarning turli aksentual qolipga ega bo'lganligi sababli paydo bo'ladi. Shuning uchun ingliz tilidagi har bir so'zning aksentual qolipi alohida ohang(tovushning asosiy toni) tartibi asosida tushuntirilishi lozim. Masalan, educational so'zi uch ohang ketma-ketligidan iborat: /ˌɛdʒʊ/—ohang oldi, /keɪ/— ohangdor bo'g'in, /ʃən(ə)l/—ohang orti; `purify so'zida ohangdor bo'g'in /'pjʊə / va ohang orti tartibi /rɪ,faɪ / mavjud, internationalization so'zida beshta /ɪ5 n,tə4næ3 n2əla1 r'/ ohangdor bo'g'in /zeɪ / va ohang orti /ʃən/. Ohangdor bo'g'in va bosh urg'u o'rni odatda bir joyda bo'ladi. Stilistika so'zi bu stil so'zi bilan bog'liq bo'lib, lotincha uchi ingichka yozuv tayoqchasi so'zidan kelib chiqqan. Stil so'zi aslida til elementlarining ma'lum funksiya bajarishiga bog'liq holda birlashadigan, til birliklarining o'ziga xos tanlanishi, birikishi va shu kabilar bilan xarakterlanadigan sistemalaridir. Stil til vositalarining ekspressiv-stilistik belgi asosida tanlanishi ; nutqning so'z qo'llash va sintaksis normalariga mos holda tuzilishidir. Demak, stilistika tilshunoslikning turli stillarini o'rganuvchi sohasi, ya'ni tilning tasviriy vositalari va ularning qo'llanish doiralari haqidagi ta'limotdir. Insonning til orqali fikr va his-tuyg'ularini ifodalashi tilning tafakkur bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Fonetik usullar orqali har bir individual o'zining emotsiyasini bildira olishi mumkin. Aynan ushbu holatni fonostilistika deb nomlangan tilshunoslikning bir sohasi o'rganadi.

References:

1. Anne C. ERRORS OF STRESS AND INTONATION. Laboratory of Experimental Psychology. University of Sussex. –Brighton, England. 1980.
2. Argenis A. Stress and Rhythm. Universidad de Los Andes. 2009.
3. Balogné B. K, Slizárd S. The pronunciation of English. Korbai Hajnaltól. 2006.
4. Celce-Murcia M., Brinton D., Goodwin J. Teaching Pronunciation: A Reference 8. for Teachers of English to Speakers of Other Languages. -Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
5. Claire-A. Forel & Genoveva P, Updated by Cornelia H and Carmen S. PHONETICS AND PHONOLOGY University of Oldenburg.:2005.
6. CRYSTAL D. English as a Global Language. Cambridge:. Cambridge University Press, 2003.